

HENDE FRUZZSINA

„Beszélhetnek a kortársak” Esszék és tanulmányok Weöres Sándorról

Ráció, 2017

HENDE FRUZZSINA (1987) Budapest

2013-ban indult el Radvánszky Anikó szerkesztésében a *Libra Librorum* című könyvsorozat, amelynek eddig két kötete látott napvilágot. Olyan szerzőkről szólnak, akik a modern magyar irodalmi kánonban nehezen meghatározható helyet foglalnak el, vagy ahogy Dérczy Péter fogalmazza meg az első kötet előszavában, „e nem szokványos publikációk háttérben egy nem szokványos életút, pálya és életmű áll”.

A sorozatban eddig bemutatott két szerző Lengyel Péter és Weöres Sándor. Mindkét esetben a kiindulási alapot egy-egy róluk szóló konferencia jelentette, azonban a kötetek többek a szerkesztett előadások gyűjteményénél, hiszen egyrészt tartalmaznak már publikált, a recepcióban fontos szövegeket, ugyanakkor számos esszé és értekezés a szerkesztő felkérésére íródott. Átfogó jellege nemcsak a széles körből merített tanulmányokban jelenik meg, hanem szisztematikus felépítésében is. A Weöres-kötet esetében a költő jellemző alapfogalmainak újragondolása és tisztázása után az egyes műfajok, majd művek elemzése következik, végül a hatástörténet áttekintésével zárul.

A 2013-ban Piliscsabán, Weöres Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett „Beszélhetnek a kortársak” című konferencia adta az azonos címet viselő kötet törzsanyagát. Míg a kiadvány borítójának stílusa a sorozat egységét, addig színvilága a kötet tematikai önállóságát jelzi. A *Rongyszőnyeg* 150. darabjából címként származó idézet és a nevető költő fotója együtt jól jeleníti meg Weöres Sándornak a tévutakon járó értelmezőkről szóló, ironikus véleményét, ugyanakkor engedélyt ad és fel is szólít minket az új szempontú elemzésekre.

A kötet négy nagyobb, az egyes pályaszakaszok és kulcsfogalmak mentén felépített tematikus fejezetet tartalmaz. Az elsőben a weöresi magatartásforma, a személytelen lírai én, a létezés-egészet megszólaltató beszédmód és az ezekhez rendelt formavilág lesz a szövegek témája. Ács József a költői magatartást a szerzőre értve, az alkotási folyamat felől közelíti meg, visszavezetve azt az ambivalens szülői elvárásokra, az ezekből fakadó unalomra és neuraszténiára, amelyek levezetését, az

ezeiktől való elidegenedést Weöres a lírában találta meg. A szerep kérdését járja körül Papp Ágnes Klára is, azonban a személyt meghatározó tényezők helyett inkább az irodalmi forrásokra, a populáris alkotások és a népművészet darabjaira fókuszál. Kiindulópontjában az életmű groteszk, olykor vulgáris szövegeinek beszédmódjai és alakjai állnak, amelyeket a bahtyini karneváli jelleg mentén vizsgál. Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódik Bartal Mária dolgozata is, aki a Weöres-versekben megképzett karneváli testképeket mint a lírai én világhoz kapcsolódó viszonyrendszerének és létmódjának megjelenítéseit vizsgálja. A kiválasztott versek motívumait, hangszimbolikáját, versformáit elemelve mutatja be a megképzett testek és a személytelenség összjátékát. Míg ezek a tanulmányok a lírai anyag alapjellezőinek átfogó bemutatását tűzték ki célul, addig Horváth Kornélia a formát, a vers alkotásának másik összetevőjét vizsgálja. A dolgozat elején reflektál a Weörest mint formaművészt aposztrofáló negatív kritikákra, majd a forma definíciójának irodalomtörténeti és -elméleti alakulását tekinti át, kiterve a korabeli és Weöres Sándor által is használt formafogalomra.

A második fejezetben különböző, akár már a művek címében is megjelölt műfajok, majd ehhez szoroson kapcsolódva, a harmadik részben az egyes szövegek keletkezéstörténete, poétikai és szemantikai jellemzői kerülnek fókuszba. Érdekes volt látni, hogy a keleti és az antik mitológiai hagyományok mellett a kötet Weöresnek a középkori és kora újkori műfajokhoz való visszanyúlását is bemutatja. Visy Beatrix elemzésében a dans macabre hagyományának továbbélését vizsgálja Weöres és Babits verseiben, Ócsai Éva az *Orbis pictus* című mű intertextuális elemzését végzi el Comenius azonos című munkáját állítva párhuzamba, Boros Oszkár pedig a fuga ellenpontos szerkesztésmódjának a versszövegben való megvalósulását követi végig. Új műfaji megközelítést jelent G. István László tanulmánya, aki az életmű távol-keleti meghatározottságát a japán haiku felől közelíti meg. A formai és tematikai jellemzők segítségével elemzi Weöres háromsoros költeményeit, rámutatva arra a kettősségre, ami az akár már a cím-

ben megjelölt műfaj és a megvalósulás között fennáll. A weöresi líra mechanizmusainak komplex elemzését olvashatjuk Hernádi Mária és Tamás Ferenc tanulmányaiban. Az *elveszett napernyő* című vers elemzésében Tamás Ferenc fokozatosan fejti le a jelentésrétegeket az előbb szerelmi, majd szabadság- és hazatérés-történetnek tűnő költeményről. A toposzok, motívumok, versbeli nézőpontok kínálta értelmezési modelleket sorban leleplezi, míg végül a vers valódi szólamának a teremtett világ dicséretét tekinti. Hasonlóan széles körű szempontrendszerrel dolgozik Hernádi Mária is a *Tizedik szimfónia* vizsgálatkor. A verset a szakaszcímekben jelölt zenei tempók szerint felépített szerkezet feltárásával mint a lélek különböző, egymásból kialakuló állapotainak ábrázolását elemzi.

Végül az utolsó fejezet, főleg személyes hangvételű esszéikben, a hatástörténet alakulását vizsgálja fel: kik hatottak Weöresre, illetve hogyan él tovább a kortárs költészetben a weöresi hagyomány. Márton László a *Psyché* műfajának, a pastiche-nak a kortárs irodalomban való újabb és újabb megjelenéseit veszi számba, majd arra keresi a választ a mű eredetében, felépítésében, a hősnő alakjának megalkotottságában, hogy miért is olyan nehezen meghaladható ez a műfaj szempontjából kiindulási alapnak tekinthető alkotás. Az utóbbi években már feltűnt a recepcióban Weöres *Bolond Istók* című műve, Szilágyi Márton dolgozata most egy új oldallát, jelesen a Petőfi és Arany nevével fémjelzett irodalmi hagyományban elfoglalt helyét világítja meg.

A fenti felosztás mellett a kötet más olvasatokat is kínál: a tanulmányok és esszék egymásra olvashatók a vallási és bölceleti, távol-keleti és keresztény motívumok, a ritmus és a zeneiség kérdései szerint. A műelemzéseken túl nyomon követhető a kritikátörténeti szál megjelenése: *A vers születése* kapcsán felmerült szakmai, tudományos kritikák mellett a hatvanas–hetvenes évek ideológiai megha-

tározottságú bírálataira is reflektálnak a szerzők. Az egybecsengő szólamokból az esszék sem maradnak ki, például Horváth Kornélia eszmefuttatása a formáról Lackfi János példatárában lel visszhangra.

Habár a szövegek egymást erősítik és kiegészítik, a kötet egészét jellemző dinamika és átgondoltság egy-két tanulmány esetében a szövegek együttes színvonalához mérten elmarad. Előfordul, hogy a versekből vagy szakirodalmakból származó idézetek értelmezése kimerül a szöveghelyek átírásában, parafrázisában, ami nem visz közelebb a beígért gondolatmenet kifejtéséhez. Néha elvész, de legalábbis megkérdőjeleződik a lényegi mondani- való, amikor az elemzés kiindulópontjaként választott elméletet nem a primer Weöres-szöveg révén, hanem annak átalakításával lehet csak igazolni. Az elméleti megalapozás az interdiszciplinaritás szellemében, a fizika és a filozófia elméleteinek beemelésével és egyszerre szándékozott érvényesítésével, olykor messzi kerülővel jut vissza a lírai értelmezéshez. Az idézett versek nem mindig kapnak hivatkozást. Ez a *Fuga* elemzésében válik érdekessé, ahol az egyik állítás részletét nem igazolja a költemény, habár a tanulmány eredeti megjelenésében idézett versszöveg esetén ez az ellentmondás nem áll fent. Emellett előfordulnak pontatlanságok is, például kötetcímek között, *A hallgatás tornya* *Hallgatás tornyaiként* is szerepel.

Vannak olyan szerzők, akiknek művei szinte mindenki könyvespolcán megtalálhatók, értő olvasójuk mégis kevés akad. A magyar irodalomban ilyen Weöres Sándor, akinek varázsverseit, imitációit, személytelen lírája olyan kivételes művészetet jelent, aminek értelmezéséhez kevés kapaszkodónk van. A Radvánszky Anikó szerkesztette kötet épp ebben van segítségünkre, az általa válogatott tanulmányok és esszék egymással párbeszédet alkotva kalauzolnak minket végig Weöres szerteágazó, sokszínű, változatos pályáján.

LAIK ESZTER

Szávai Ilona: Az egyke

PONT Kiadó, 2018 (2. kiadás)

A PONT Kiadó társadalomtudományi-pszichológiai témájú kötetei között egy különleges fejezetet nyit *Az egyke* című munka, amely talán valóban nyitó fejezete lehet egy szélesebb körű társadalmi vitának

vagy újabb tanulmányok sorának. „Társak a testvériségben” – szól a bevezető címe, amely azt sugallja: nem csupán a vér szerinti testvérség fogalmában merül ki a testvériség. Ilyesfajta testvéries

szellemi közegben és annak jegyében született ez a könyv, amely közösségi alapon gondolkodik az egykézés jelenségéről is: családi, társadalmi, nemzeti és nemzetközi szinten. Voltaképpen kényes kérdés: magánügy vagy közügy-e az egykézés? Szávai Ilona válasza a könyv végére egyértelmű: az ok-okozati összefüggések és egymásra hatások nem választatók szét.

Ami *Az egyke* című kötetet kiemeli a témában született tudományos publikációk sorából, az a szöveg személyessége: a szerző és családja saját vallomással nyitja a kötetet. Az önfeltárást (is) vállaló megnyilatkozás azt hivatott közvetíteni: már maga az „egyke” bélyeg sem egzakt megnevezése egy társadalmi jelenségnek, hiszen ahány élet, annyiféle döntés – vagy, mint e vallomás esetében: annyiféle sors, amelyet esetleg nem mi választottunk magunknak. Lehet úgy is valakinek egyetlen gyermeke, hogy kettőt (vagy többet) vállalt – érdemes elolvasni a kötetben a konfessziókat, amelyek akár egy lehetséges regény szövetét is kirajzolják. (Szávai Géza írói életműve bőségesen merít is a tapasztalatból.) „Tudom, hogy életem érzelmi örökségét is hátrahagyom, óhatatlanul, gyermekeimnek és unokáimnak – de ez a világ rendje” – olvasható Szávai Ilona vallomásában, amelyre szinte felel Szávai Géza egy sora: „Nekem ebben a földi létben a gyerekünk és az unokáink jelentették a legnagyobb örömet.” Végül Eszter már-már lírai összegzése: „Nem vagyok egyke. / A szüleim másodszületett gyermeke vagyok. / Egyedüli gyermekként nőttem fel. / Mindig nagyon vágytam a testvérem után...”

A személyes élettörténet előtt a kötet három fejezetben az egykejelenség mint „legszemélyesebb globális közügy” vonatkozásait járja körül, elsősorban a születéskorlátozás elméleti-demográfiai hagyományainak áttekintésével, Andorka Rudolf alaptanulmánya, *Az ormánsági születéskorlátozás* nyomán. De már az ormánsági népesség „bűnös” egykézésére sem ad magyarázatot sem a gazdasági, sem a kulturális megközelítés, mint ahogy Andorka „elméleti összegzése is keveset mond arról az emberi valóságról, amely abban a »köztes zónában« éppen átalakítja az emberi történelmet” – hívja fel a figyelmet nagyon helyesen Szávai Ilona. Ez az emberi valóság a kulcsszó a kötet fejezeteiben körüljárt egykézés-komponensek vizsgálatakor: az indokokat nem lehet leszűkíteni egyetlen (két, három stb.) okra, mint ahogy nem lehet egyszerűen „ajkiáltásként”, pusztulásvíziókban megfo-

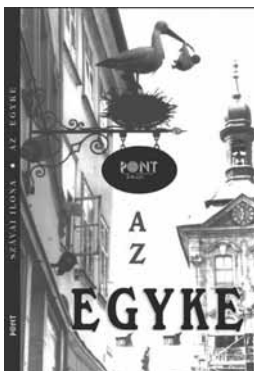
galmazni a magyarság kihalását, mint tette azt Ilyés (és olvashatjuk a kötetben a *Pusztulás* kritikai értelmezését). „Hiszen nem kizárólagos magyar végzet, sirám vagy veszély” az egykekérdés – mutat rá a szerző. A könyv egésze egyetemes emberi deficitként kezeli a gyermekvállalási hajlandóság hanyatlását – e felülemelkedés a Föld bolygó fölé megnyugtatóan józan vizsgálódási pont. Vagyis *Az egyke* szerencsére nem valamely ideológia szolgáltatába állított nemzethalál-vízió, nem is a magyar-

ság sorskérdéseinek boncolgatását tűzte ki céljául, hanem azokat a nemzetközi és történelmi családmódelstratégiákat vizsgálja meg, amelyekkel az állam a társadalom és az egyén boldogulásának útját kívánta kívánja egyengetni.

A kötet talán legizgalmasabb bekezdései a történelmi utazások: a *Három modell, három stratégia* című rész a 19. századi francia örökösödési rendszer, illetve a 20. századi

fejlett társadalmak átalakuló gyermekvállalási szokásait tárgyalja mint a társadalmi érvényesülés vágyának lehetséges manifesztációit. Legnagyobb részt a kínai múlttal és jellel foglalkozik a kötet, hiszen Kína hírhedten radikális beavatkozásokat léptetett életbe a népességszabályozásban. Habár Kína globális tanulságot szolgál az egész világ számára (kitűnő képet kapunk például a szociokulturális magatartási módok alakulásáról a generációk változása fényében), talán túlságosan is eltolódik a súlypont a kínai népesedéstratégiák felé, érdemes lett volna több európai példával előhozakodni, illetve akár érintőleges a magyar demográfia jelentős fordulatainak is szentelni egy fejezetet – például a Ratkó-korszaknak, a rendszerváltás hatásainak, a családtámogatási rendszer jelentős változásainak (lásd Bokros-csomag vagy a konzervatív családpolitika intézkedései); noha ezek a történelmi momentumok valóban egy önálló kötetet is kitéhetnének.

A könyv záró fejezetei egy rendkívül tanulságos vállalkozás lenyomatai, és azé a szándéké, amely az elméletiséget „tesztelve”, annak mögénézve nem rest a való életben is megvizsgálni a családmódel változásainak hatását. A szerző gyerekek körében végzett egy felmérésorozatot; abban a társadalmi körben, akik a rendszerváltás legnagyobb vesztesei – fogalmaz a kérdőívek felvezetéseképp. A 11–15 év közötti gyerekek viszonyulása a család pénzügyi helyzetéhez, a 2008-ban kirobbant gazdasági válsághoz, nem utolsósorban saját elképzelésük jövőbeni egzisztenciális helyzetükről egyszerre fel-

emelő, elcsodálkoztató és gondolkodásra serkentő szembesülés az utánunk jövő generáció(k) világrépéről, amely a miénk tükörképe. Csak példaképp néhány kérdés az ívekről: „Szüleid beszélnek a családban a pénzügyi válságról? Hogyan fogadják?”; „Szerinted te tapasztalni, érezni fogod, hogy válság van? Hogyan?”; és a legtanulságosabb: a hipotetikus „felnövekedési díj” helyességére vonatkozó kérdések és az erre vonatkozó „igény” mértéke. Ha a szerző semmi mást nem tett volna közzé, csupán ezt a kutatást és kommentárjait, már azzal is felnyí-

totta volna az olvasók szemét arra, hogy a gyermek messze nemcsak közhelyes értelemben a jövő záloga. Saját, legszemélyesebb boldogulási stratégiáink beteljesítői és továbbörökítői, a felelősségünk megtestesítői, hiszen az életet „mint talált tárgyat” nekik adjuk tovább megőrzésre. Az *egyke* című kötet ily módon nem több és nem kevesebb, mint biztatás a világról való felelős gondolkodásra, amelyben – visszakanyarodva e könyvajánló elejére – ha egykékként is, de mégiscsak testvérekként kell részt vennünk.

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF (1977) Dunakeszi

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF

Elek Tibor: Párbeszédben a kortárs „erdélyi” magyar irodalommal

Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2017

Elek Tibor irodalomtörténész, kritikus, a Bárka folyóirat szerkesztője, kiváló monográfiák szerzője legújabb kötetében tizenkilenc „erdélyi” magyar íróval, költővel folytatott beszélgetését adja közre.

A komoly, ám mégis színes borító sejteti, a benne szereplő nevek pedig igazolják, a kötetben szereplő írók, költők hivatásuk és erdélyi indulásuk alapján egy csoportba tartoznak, minden másban azonban eléggé különböznek. A különbözőség és annak értékékként való megmutatása vállalt feladata a beszélgetések szerzőjének, emellett pedig az is cél, hogy a közös nevezőket, ha vannak, márpedig vannak, felmutassa.

Az ilyen típusú interjúkötetekkel kapcsolatban elsőként merül föl a kérdés: nem túl széttagolt-e, nem túlságosan széttartó vagy egyenetlen, hiszen a részeket a textus szempontjából csak a kérdező személye köti össze. A kötet minden szempontból egységes, és ezt nem csak az biztosítja, hogy a beszélgetőtársak kivétel nélkül „erdélyi” (a kötet címében is idézőjelben, ennek magyarázatáról később) szerzők. Közel harminc év telt el a legrégebbi és a legfrissebb beszélgetés között, és a megszólított szerzők egymástól való távolsága is könnyen megragadható, mégis. Elek Tibor kiemelkedően jó kérdező, szemléletmódja, irodalom- és világlátása határozott, de mégsem toladó, nem emiatt érezzük, hogy az övé a kötet. Hanem inkább azért, mert az Elek által egyébként is értékesen színesnek lá-

tott irodalom és irodalmi élet erdélyi tablója nemcsak részleteiben, szerzőiben, kiadványaiban, időszakában, hanem egészében is értékes. A szerzőt e tekintetben nem szükséges bemutatni, irodalmi működése, például a Bárka folyóirat élén, amely deklaráltan a teljes kortárs magyar irodalomnak kíván helyet nyújtani, szavatol. De érdemes fellapozni a 2014-ben megjelent esszégyűjteményét (*Irodalom és nemzeti közösség*), amelyben a nemzetről (és az irodalomról is) mint „egy sokoldalúan összetett, bonyolultan rétegzett” közösségről beszél, ahol az eltérő narrációk, a kultúrához fűződő viszonyok közti különbségekre nem veszélyként, hanem lehetőségként tekint. Ez, Elek Tibor hozzáállása a magyar irodalomhoz, annak sokszínűségét értékékként meghatározó véleménye teszi elsősorban egységessé a kötetet. A kötet különlegessége, hogy az utolsó interjúkban maga Elek Tibor is megszólal – Máthé Éva, Zsidó Ferenc és Xantus Boróka kérdezi. Utóbbinak válaszolva mondja egy helyen, hogy „azáltal, hogy napjainkra az ideológiai, politikai szembenállások mélyen áthatották, lassan az irodalom világa is éppúgy kétosztatúvá válik, mint a politikáé, aminek következtében a felszínen már alig látható kortárs irodalmunk gazdagsága, sokszínűsége és a kánonok sokfélesége, a közöttük lévő kapcsolódási pontok és átjárások lehetősége”. Híres, tíz évvel ezelőtt megjelent *Darabokra szaggatott magyar irodalom(?)* című esszéjét idézve hozzátesszi: „én nem

látok semmilyen okot, mely indokolná a magyar irodalom bármely múlt- vagy jelenbéli értékének megtagadását, kitagadását”.

Kérdőként nem rejti el saját véleményét, de végtelenül kíváncsi arra, akivel beszél. Nyilvánvalóan saját ízlése alapján válogatta beszélgetőtársait, mégis sikerül egy értékelhető keresztmetszetet nyújtania (nyilván a kötet mindegyik olvasója tudna olyan szerzőt mondani, akit hiányol a könyvből, én is leírom Vida Gábor és Selyem Zsuzsa, vagy, mondjuk, Balla Zsófia és Visky András nevét).

Akik viszont benne vannak (Mózes Attila, Szilágyi István, Lászlóffy Aladár, Orbán János Dénes, Ferencz István, Bogdán László, Szőcs Géza, Banner Zoltán, Bodor Ádám, Markó Béla, Király László, Fekete Vince, Kovács András Ferenc, Potozky László, Bartis Attila, Gálfalvi György, és egy interjúban Ármos Lóránd, Bálint Tamás és Farkas Wellmann Éva), kiemelkedő alkotói az elmúlt évtizedek erdélyi magyar irodalmának.

Ez utóbbi, az „erdélyi” kifejezés nem véletlenül került a címbe, és az sem véletlen nyilván, hogy idézőjelek közé. Elek a kötet előszavában első számú kérdésként jelöli meg a témát: a megszólított szerzők erdélyi magyar identitását, az identitásnak az irodalomban betöltött szerepét, ha úgy tetszik, az irodalmiság erdélyiségét kutatja beszélgetőpartnereivel segítségével. Már ez is elegendő kutatási téma volna, azonban a kötet messze többet mutat meg ennél, hiszen a kérdezettek írói hitvallásait, pályaképüket, de akár az irodalom egyéb szereplőiről alkotott véleményüket is szívesen osztják meg azzal az irodalmárral, aki évtizedek óta szenvedélyesen kutatja az erdélyi magyar literatúrát, mindent megtéve azért, hogy az különlegességeivel együtt szerves része legyen az általános értelemben vett magyar irodalomnak.

Az erdélyiség mint fő kérdés más és más szempontból kerül megválaszolásra. Mózes Attila (Lászlóffy Aladárral együtt ők ketten azok, akik már nem élnek a kötet szereplői közül, a beszélgetés pedig a legrégebbi, még 1987-ben készült) arra a kérdésre, hogy van-e a romániai magyar íróknak (sic!) valamilyen speciális feladata, azt válaszolja, hogy csak annyi, mint a világ bármelyikének: írjon. Egy korábbinál pedig, ahol Elek arra kérdezi rá, hogy vannak-e az erdélyi irodalomban olyan mozgások, mint amilyenek az anyaországban a hetvenes és nyolcvanas években, Mózes a rá jellemző fanyarsággal azt mondja: „a nemzedékeket, áramlatokat, hasonló tendenciákat, szemléleti, poétikai elmoz-

dulásokat szerintem többnyire a kritikusok szülik verejtékes munkával, nem pedig a prózaírók szervezkednek valamilyen módon. Némelyik kritikus ebben leli föl ügyködésének létjogosultságát, az író meg abban, ha különbözik.” Amellett, hogy ez a rész a kötet egyik kifejezett gyöngyszeme, az irodalom sokszínűségének megítélésében is Elek véleményét erősíti.

Az erdélyiséggel kapcsolatos megfogalmazások közül a politikusi pályán is sok időt töltő Markó Béla referálása a legcizelláltabb. Ő úgy fogalmaz, hogy nagyon konjunkturális tud lenni a válasz, magyarázata szerint „1989 előtt a külön erdélyi magyar irodalom eszméje, egyáltalán az erdélyiség hangsúlyozása arra szolgált a román hatalomnak, hogy ellazítsa a magyar kultúrához való kötődésünket”. Markó egyébként, ahogy a legtöbben, azt vallja, hogy „elsősorban, minden jelző nélkül magyar költőnek vallom magam, de ezen belül fontos számomra az is, hogy erdélyi magyar költő vagyok”.

A részletes és továbbgondolásra méltó válaszok közül Bodor Ádámét idézem még, aki a tőle megszokott őszinteséggel beszél egyrészt arról, hogy nem érez semmilyen rokonságot sem az erdélyi, sem az egyéb magyar prózaírókkal. Elmondja azt is, hogy ő is olvasta fiatal korában Nyírőt és Wass Albertet, sőt, szerinte jó, hogy íróként alaptantervbe kerültek, mert bár politikailag semmilyen közösség sem vállalható velük, de ha már sokan ismerik őket, kell, hogy őszinte véleményt formálhassanak róluk. Miközben Bodor a próza szempontjából nem tartja magát rokonnak, és Erdély-leírásaiból hiányzik az idill, arra a kérdésre, hogy hiába él harminc éve Budapesten, nincs a városhoz köthető írása, ezt feleli: „Budapesttel nincs mit kezdenem. Ez a környezet művészi hozamát tekintve számomra kimondottan közömbös, nincs ihletőereje. Akár az is elképzelhető, hogy ha Budapesten látom meg a napvilágot, itt töltöm ifjú éveimet, soha nem lesz belőlem író.” Az

erdélyiség fogalmi meghatározását pedig az alábbi kiegészítéssel gazdagítja: „az én érzékenységeim, úgy látszik, erre a kelet-európai élményre vannak kihegyezve, a vegyes etnikai s változatos, varázslatos földrajzi táj, a labilitás és kiszolgáltatottság, valamint ennek az egésznek a virtuális erkölcsé”.

Az erdélyiség megfogalmazása a fiatalabb generáció számára is fontos, Fekete Vince például arra a felvetésre, hogy az ő nemzedéke a transzszilvanizmus látványos tagadásával tüntetett, azt válaszolja, hogy a „mi nemzedékünk először az

úgynevezett messianisztikus transzszilvanizmus-sal szakított, a szenvelgő és szenvedő ideológiával. Valami egészen mást akartunk.”

A kötet interjúi nagyobb részt előszóban elhangzott, sokszor közönség jelenlétében zajló beszélgetések írott változatai. Ezt a tényt azért is érdemes hangsúlyozni, mert ezekben a szövegekben jól tetten érhető a válaszolók sok esetben megélt vívódása, küzdelme a válaszokért, illetve a kérdező szándéka az előre eltervezett irány tartására. Utóbbihoz Elek következetesen ragaszkodik még akkor is, ha sokszor igazítja a következő kérdést egy újonnan felmerült gondolathoz vagy akár kifejezéshez is. Így lesz interjúkötet helyett valóságos párbeszédgyűjtemény a könyv. Van abban valami komoly veszély, ha írók-költők írásban válaszolhatnak. A Szócs Géza-beszélgetés egy gyulai Shakespeare-fesztivál zárásaként zajlik, az esemény tematizálja is a szöveget, mégis lendületes, érdekes, Elek a különleges szituációt felhasználva vezetett egy tartalmas beszélgetést. Ellentétben például a Kovács András Ferenc-interjúval, ahol a – feltételezem, e-mailben – érkező válaszok túlírtak, sok helyen kifejezetten modorosak. A népszerű és általam is kedvelt KAF verseiben működő játékosság, állandó nyelvlelemény-felmutatás itt kifejezetten zavaró.

A fentiekből is kitűnik, hogy Elek Tibor könyve nagyon sokat vállal. A szerzőnek azonban nem okoz problémát a különböző életkorú, élethelyzetű szerzők megszólítása, jól érezhetően a személyes ismeretség is segíti ebben. Ennél is fontosabb, hogy a beszélgetőtársait mint szerzőket is jól ismeri, köteteket sorol, szövegeket, gondolatokat idéz, helyez kontextusba. Miközben az irodalmi talk show-k manapság leginkább felületesen, egy-két jelenség bemutatására vagy eleve csak egy alapvető szerzőpromóció céljából jönnek létre, Elek Tibor beszélgetései nem ilyenek. A kötet írásai ugyan alaposan bemutatják az erdélyi magyar írókat, költöket, de en-

nél több az igényük: a *Párbeszédben* szövegei irodalomtudományi, irodalomtörténeti fejtegetések is. Külön előny, hogy mindezt közérthető formában tesz, így lesz a kötet tudományos ismeretterjesztő könyv az erdélyi irodalomról. Így valósulnak meg a kötet címében ígérték: a párbeszéd nem csupán erdélyi magyar írókkal, hanem a szerzőkön keresztül magával az erdélyi magyar irodalommal. A meginterjúvált szerzőknek és Elek kontextusba helyezett kérdéseinek köszönhetően még a múltbeli és a kortárs irodalom közötti párbeszéd is megvalósul, amikor szóba kerülnek a mesterek, szóba kerül az írói indulás, a személyesen átvett hagyomány. És mindez nem kikérdezés és leckefelmondás, nem egy egyszerű listázó bemutatás, nem a megkérdezett szerzők monológja, hanem valódi párbeszéd: kérdések és válaszok, visszakérdezések, közös gondolkodás, a véleménycsere ideálshoz közelítő megvalósulása, ahol nem a másik meggyőzése a cél, hanem a másik véleményének megismerése, feldolgozása és beépítése a saját véleménybe. (Olvasóként teszem mindehhez hozzá, hogy öt olyan szerzővel találkoztam, akiktől eddig egy sort sem olvastam. Közülük mind az ötre kíváncsi lettem, akkor is, ha kettőt bizonyosan nem fogok olvasni. Ez az orientálás is jóval több, mint egyszerű kalauzolás.)

Végül az összefoglaló, rövid értékeléshez segítségül hívom a szerző előszóban leírt kesernyészé felmondását. Ebben azt mondja el, hogy sokévi próbálkozás után sikerült megjelentetni a kötetet. Évről évre sok fontos és jó dolog történik az erdélyi magyar és úgy általában a magyar irodalommal, Elek Tibor *Párbeszédben a kortárs „erdélyi” magyar irodalommal* című interjúkötetének megjelenése ezek közül az egyik legjobb. Az Előretolt Helyőrség Íróakadémia mint kiadó a tartalomhoz méltó formát biztosított, a könyvtárgy megjelenésében is illik a téma fontosságához, komolyságához.

BERETI GÁBOR (1948) Miskolc

BERETI GÁBOR

Fecske Csaba: Kiűzetés

Magyar Napló, 2017

Máig megnyerő számomra az a magától értetődő természetesség, ahogy *Fecske Csaba* formálja verseit. *Kiűzetés* címmel ezúttal egy életmű-válogatást tartalmazó verskötettel lepte meg olvasóit. Ebben a

gyűjteményben is jól érezhető az a jellegzetesen kreatív nyelviség, amelynek segítségével Fecske Csaba az emlékezetből rendre előhívott alapélményeket az időtlenség metaforikus távlataiba emeli.

S mindezt úgy, hogy kötetének összeállításakor ugyancsak szigorú volt önmagához, hiszen korábbi, *Arcok holdudvarában, Vakfolt és Holdfényben* című kötetéből egyetlen darabot sem vett át, mint ahogy kihagyta az egyébiránt munkásságának jelentős részét képező és kötetekben megjelent gyermekverseit is. Pedig jó szívvel mertem volna még ezekből is ajánlani néhányat.

Könyvének gerincét tehát az elmúlt húsz évben megjelent nyolc kötet törzsanyaga s a végére sorolt *Új versek* című fejezet adja. A korábbi kötetcímek most kronológiai sorrendben a válogatás cikluscímeiként szerepelnek. Első pillantásra úgy vélhetnénk, hogy az itt reprezentált húsz esztendő nem elegendő Fecske Csaba több mint ötven évet felölelő munkásságának megítélésére. Ám az, hogy késői munkáiban fölerősödik költészetének retrospektív, visszatekintő jellege, a korábbi korszakait is érzékelhetővé teszi. Jó példa erre az *Új versek* ciklus *Rekvium egy barátért* című verse.

A versben a költő visszaemlékezik egy barátjára, akivel a művészetek kedvelőiként felejthetetlen beszélgetéseket folytattak a költészetéről. A mából egy köztes időt elevenít fel, amikor a miskolci Kilián lakótelep Kék Húszas presszójában nosztalgizáltak a már akkor is csupán az emlékekben élő egykori Nagy László-est máig lelkesítő hatású hangulatát idézve. „[A]mikor azt mondd Nagy Lászlóval véget ért a magyar költészet / ugyan minek írtok már ti verset önsajnálattal szófosás az egész / no de kedves Jóska kész lehet-e valaha a világ” – hangzik el s rögzül a vita a fikcióban. „[H]iába készültél / József Attila és Jeszenyin után Nagy Lászlót is megidézni”, hogy „dafke – lesz még egyszer Nagy László-est a világon / a Kék huszonegyesben vagy a Kós-házban / arccal az Óperenciás tengernek állunk majd csont-sikolyban / a tengert utánzó táncosok közt”. Az idézet itt két fontos részlettel szolgál. Egyrészt az intertextus révén utal Nagy László stílusára, másrészt felhívja a figyelmet három jól körülhatárolható, akár évszámmal is datálható időpontra. Szerzőnk költői pályafutásának indulására, 1967-re, ami a Nagy László névvel is fémjelezett korszak, a késői modernitás kimagasló, ám búcsúteljesítménye is egyben, a versben jelzett vita időpontjára (1979), végül napjainkra. A hosszúvers lentebbi részlete pedig jelzi, hogy Fecske Csaba bár követi a verselés kibontakozó, majd kanonizálódó trendjeit, azért még őrzi s műveli a poézis líraisághoz kötődő s nyelvi művességben kifejeződő ideáit. „[K]ecskeszarvú hold ágaskodik / a Dél-Kilián lakótelep fölött az égen nyöszörögnek / a megfélemlített lombok késő este van alvó szárnyakkal / cipeli a sötétséget a rigó az idő elszaladt hová szaladt / kérde-

néd mindig olyan korán van késő”. S ez az a mozzanat, amely arra int, hogy Fecske Csabát inkább hagyományörző költőnek tekintsem.

Szerzőnk művészi szocializációja a hatvanas, kora hetvenes évek időszakára esik, amit a klasszikus modernitás utóhatásaként még a poézist domináló líraiság igénye hat át. A modernitásnak ezt, a mából visszatekintve kegyelmi állapotát a hetvenes években beinduló globalizációs fejlődés ásta, ássa alá.

Akkoriban a fenti kritériumok figyelembevételével még lehetséges volt egy-egy vers vagy költészet jellemzőinek feltárása, leírása. Ma a kortárs magyar irodalomtudományban a kritikusok és az irodalomtörténészek zöme kétségbe vonja az (élet) művek bizonyossággal történő értelmezhetőségét. Manapság a posztmodern kánont követő, mert a „minden lehetséges, de semmi sem biztos” jegyében születő olvasatok csupán a vonatkoztatási pontok relativívá válásában, a világ beláthatatlanságában, a valóságnak nyelvi képlekenységge oldódásában, avagy a személyiségnek az én-szóródásban történő leépülésében, eltűnésében (stb.) egyeznek meg egymással. Fecske Csaba költészete is bővelkedik számos ilyen, alternatív olvasati lehetőséget kínáló munkában. Mint például az *Éhükbe* veszve című opus: „szemükkel megköveznek / ahogy távolodnak egyre / a semminél semmibbe // tétován szállong / a rajtuk átszítált idő / ott vagyok éhükbe veszve már / lerágva csontig // ez volnék hát / ez maradt belőlem nekik / ez a semminél alig több / szinte már nem is eleven // nem a reménységük vagyok rég / önző szeretetük keserű étke csak”. A kis remeklésben a vers alanyának társaként megfogalmazható, a szöveg szerint többes szám harmadik személyű allegorikus szubjektum vagy – mai szóhasználatlal élve – a másik kiléte a recenzens olvasatától függ: ez lehet akár a reménytelen ifjúság, a boldogsággal kecsgetető szerelem, a szülők, a gyermekek, de lehet maga az élet is. Mi több, némi képzelőerővel akár arra is juthatunk, hogy nem is az olvasó olvassa a verset, hanem a fikció alanya, együtt versbéli (odagondolt) társával, a másikkal, azaz – attól függően, hogy ki mit gondol oda szubjektumnak – maga a vers olvassa az olvasót.

A *Kiűzetés* tisztán szonettekkel tartalmazó fejezete *A visszalopott idő*, amelyben, ahogyan a kötet többi ciklusában is, különféle tematikájú versek olvashatók. A kötet időrendet követő szerkezete mellett ezért érdemes néhány témacsokrot s ezek néhány kiemelkedő színvonalú darabjának a címét is megemlítenünk. Ilyen például a gyermekkor (*Korcsolyapálya; Ezüst rét*), a szülőfalu (*A szögligeti temető*), a mitológia (*Lót és lányai; Dávid*), az isten-kér-

dés, az emlékezés (*Búcsú; Költözés; Korareggeli séta*), az elmúlás (*Ez már nem az; Ők múlnak el*), a szerelem (*Láva alatt; Naponta; Ámor mostohái; Kerub*). Ez utóbbi témának korábban *A hús pogány éneke* címmel egy önálló kötetet szentelt a költő. A kötetben szellemes, derűs átiratok is találhatóak (*Anyegin elkallódott levele; Születésnapomra*). Mindez bizonyossága a fecskei költészet sokrétűségének, mi több, annak is, hogy szerzőnk otthon van az antik időmértékes, az ütemhangsúlyos stb. verselésben.

Annak ellenére, hogy a válogatás több drámai hangvételű verset is tartalmaz, kicsengésében mégis bizakodónak mondható. Ahogy azt az *Üres házban* című opus is példázza: „a matt bútorokon kövér por ül / arccokat tekinteteket emészt a vak // tükör a sarokban pókháló parókája / a semminek kavicsként hull eléd / a következő pillanat értelmeznéd / a csöndet de ez csontig ható némaság // ehhez csak te tartozol senki más / légy zúg el füled mellett kedves hang / ez most neked a dohos levegőt amit / beszívtál ne őrizgesd kilélegezheted”.

A fentiekből kiolvasható, hogy Fecske Csaba költészete releváns módon csupán abban a kétpólusú viszonyrendszerben értelmezhető, amelyben a választóvonal a humanitáshoz kötődő, avagy az attól eloldódó pólus két térfele között húzódik.

A kötetben számos hivatkozással, nyílt vagy rejtett szövegátvétellel is találkozhatunk. Így Eliottól, vagy a legtöbbször talán Rilketől, aki Fecske Csaba bevallottan kedvenc költője. És egy érdekes, bár némi melankóliát is közvetítő önhivatkozással is. Az alapszöveg a *Kalauznő* című vers: „kalauznő ... egyensúlyoz végig a szerelvényen / a jegyeket kéri és a bérleteket s kap / csípős megjegyzéseket ágyba csalogató / pillantásokat *világ kalauznői egyesüljetelek*”. Majd a retro hangulatú hivatkozás: „zörögnek a hajnali város első villamosai / az egyikén egy itt

felejtett év mosolygós / kalauznője kezében csillogó lyukasztó / zötyögünk át a városon az obligát // kérdésként heverő Széchenyi utcán válasz / nélkül ő már ha él se létezik a menetjegy is / érvénytelen még a csilingelés is az / a kirakatok üvegét bezúzza a félhomály” (*Anélkül hogy tudnám*).

Az elmúlás és a megőrzés jelenségei, jegyei Fecske Csaba munkásságán is nyomon követhetők.

A „lesz még egyszer Nagy László-est a világon” idézet jelzi, hogy költőnk a létjelenség vállalásának, képviselőnek helyzetéből indul, s hogy fiatal művészként az ehhez a pozícióhoz kötődő beszédmód hozza meg számára az elismerést, noha egyéb utak, például a kassáki avantgárd vagy a Tandori fémjelezte alanyi költészet stb. útjai is adottak voltak. Ám alkata őt az akkori főirány követésére predesztinálta. Néhány év múltán azonban már érezhető

volt a váltás előszele; a kibontakozó globalizáció nyomán az új irány a modernitással szemben határozza meg önmagát. Az addigi, metaforákban gazdag beszédmód patetikusnak minősül, amit az írónia fegyverével lehet hatékonyan negligálni. A líraiságot az élőbeszéd, a szövegszerűség váltja fel, a tematika az én-események színrevitelére korlátozódik. Az eredendően a metaforikus beszédmódhoz kötődő fecskei szövegformálás alkalmazkodik az idők változásához, amit egy sajátos, stiláris jellegű, visszamenőleges érvényű változtatással is kifejez: verseiből kiiktatja a központozást. A kötött formák ritkábbá válnak, ám egy szonettkötettel mintegy megtartja az egyensúlyt. A szövegszerűséget a mondandó filozófiai elmélyítésével ellensúlyozza, költészete éretté válik. Tematikája az elmúlást kifejező érzelmek, élmények kivételesen szép szcenírozásával gazdagodik.

Fecske Csaba József Attila-díjas költő az idén hetvenéves.

BALÁZS GÉZA

Hartay Csaba: Nem bocil!; Holtág

Athenaeum, 2015; 2016

Egy korábbi verseskötetvének bemutatójakor jártam Szarvason, Hartay Csabáéknál. Elvitt a tehenészetükbe is. Nekem, a néprajzosnak nem volt ide-

gen a helyzet. Valószínűleg nem kérdeztem ilyesmit: „Amikor megszületik egy kis tehén, akkor az hány kilós? (Borjúra céloz?)”; Ünnepkor is dolgoz-

nak nálatok a telepen? (Dehogyis. Ünnepek előtt jól megfejjük, megtömjük a teheneket, elvannak ők nélkülünk is. Majd jövünk, ha kijózanodunk.) Nőstény teheneitek is vannak? (Igen, meg hím bikáink is.) Miért nem adjátok drágábban a tejet? (Mert szeretjük alacsonyan tartani a bevételeinket, azért.) Tejelnek a bocik? (Nem. Nem. Nem!)”

Talán ez utóbbi, a tájtól, a mezőgazdaságtól elidegenedettek („városiak”) gyakori kérdésére adott válaszként született meg Hartay Csaba újabb regénye, a *Nem boci!* „Ezeknek minden boci. A borjú is, a bika is, az üsző is, a tehén is. Lebociznak ezek az úri városiak minden marhát.” A másik ok: a hiteles, mindennapi tapasztalat. Akinek tehenészete van, az mindennap hajnalban kel, és késő estig dolgozik. És a mezőgazdasági munka (föld, állatok) mellett még „munkavállalókkal” (tudatosan nem dolgozót írok) foglalkozik, ami olykor nagyobb feladat, mint az előző. Folyamatosan problémákat old meg vagy hárit. „Dehogy akar ez dolgozni. A legtöbb nem akar dolgozni, csak keresni. Pénzt szeretne kapni azért, hogy itt van.”

A mai magyar irodalmunkban nagyon ritka az ilyen mélyen „életszagú” (stílusosan: „trágyaszagú”) szemléletmód. Nekem úgy tűnik, hogy a tudomány csak messziről és elvi síkon szemléli a magyar falu mai, sokszor tragikus világát, a szociográfia mintha kihalt volna, a „szövegirodalom” nem tekinti feladatának a társadalmi problémákba való belegabalyodást. Így nagyon sokan „nem látnak el” a faluig, nem ismerik a mai vidék világát. Hartay Csaba azonban igen, testközelből.

Hartay a legjobb elbeszélő hagyományokhoz nyúl vissza: hely- és helyzetismeretéből fakadóan kiváló atmoszférateremtő, jellemrajzai pontosak (szinte látjuk a néhány sorban, apró mozzanatokkal megjelenített figurákat – később párhuzamba állítom Tömörkényvel). Gyakran csak egy-egy nyelvi megnyilvánulással, beszédmóddal, kiszólással jellemez. Többször vált nézőpontot: hol az elbeszélő, hol a telepvezető (tulajdonos), hol a munkavállaló-dolgozó beszél. A mű stílusa-hangulata leginkább a tragikomikus jelzővel határozható meg: az a világ, amit bemutat, sok tekintetben tragikus, de a helyzetek és a beszédmód komikuma ezt nem pusztán átélhetővé, de megérthetővé is teszi. Fontos ez az utóbbi attitűd. Hiszen a világ mindenhol, mindenki számára tele van tragédiákkal, s ennek megértését, elfogadását tanulni kell. Főleg manapság, a modern világban. A hagyományos kultúrákban ez az élet természetes folya-

mata volt. Ezt segíti a sok esetben szarkasztikus-humoros hangvétel. Hartay Csaba éveken át jelentkezett apró satirikus írásokkal az e-nyelvmagazin.hu honlapon (hetvenöt szösszenete most is olvasható). A regény nem egy részlete, poénja korábban már ott is felvillant, most azonban összekapcsolódva egy modern, vidéki „termelési regény” született. A stílus kapcsán megkockáztatom: Hartay olykor szürreális jelenetei egyfajta mágikus realizmus irányába is mutatnak, de ez nem tekinthető írásművésze fő jellemzőjének. Hartay iróniája – talán a vidéki tematikából fakadóan – leginkább a sajátos, fanyar cseh iróniára emlékeztet bennünket.

A *Nem boci!* helyszíne egy mai tehenészet. Szereplői a naiv rácsodálkozók (akik úgy vélik, hogy lila Milka-tehén adja a csokit), a tulajdonos-telepvezetők, a megszállott-okoskodó-furfangos-lustálkodó-sunnyogó munkások („munkavállaló”), ennek is külön válfaja a vándormadár, és szó van még néhány kapcsolódó embertípusról: az üzletkötőről, az ügyeskedőről („Keres százhuszezret, de költ két-százat...”). Csak egyvalamiről nincs szó: boldog emberről. Felbukkan a munkát (de dolgozni nem) akaró próbálkozó („Mennék hozzátok dolgozni”), a kéretlen, erőszakos hirdetésszervező, a tejmenedzser, a kölcsönkérő-lenyúló, a hirtelen felindulásból felmondó („felmondok, megyek a teszkóba”), az ezermester-karbantartó („műhelyes”), a lelépült („meghívhatnál egy megoldásra”), a takarító (mesteri a takarító monológja). Az író olykor eltávolodik a tehéntelep és a mindennapok monoton valóságától: van óda a traktorhoz (*Traktor, a békés tank*) vagy „átfestett” hétköznap (*Harry Potter a fejőházban*). Aki esetleg irigykedne a tulajdonos-telepvezetőre, gondolja át: „Én ébresztem a vekkert”. És kiszól az olvasónak: „Durván álmos vagy még akkor. Illetve te nem, mert te alszol, én vagyok rohadt álmos...”

A szereplők mellett a főbb témák: a látástól valószínűleg („mikulásig”) tartó feszített munka, az idegőrlő adminisztráció, a munkásokkal való kommunikáció, különösen ezek „játszmás”, tehát fordultatos-furfangos módja. A kis jelenetekből, szösszenetekből építkező regény jellemzője a mindenütt jelen lévő nyelvi humor. A megértés problémája sokszor a szavak pontos jelentésének nem kellő ismeretéből fakad: „Elhagytam a késém. – Bicska volt? – Nem, ilyen kinyitható kiskés.” Szótorzítás: „vidékrombolási minisztérium”, „Te sem vagy egy Makó-hímzés!” Nyelvtankönyvi példa a népetimológiára: főugrómókus; szerencsére van ennél frissebb és

eredetibb is, a John Deere kombájn neve: amcsi Déri János gép; MTZ belorusz = MTZ belerúgsz. A röntgenre mondott röggény is régi forma, de itt vannak újabb változatai: rötgen, röttgen, röttgeny, sőt megröttgereznek. Téves, a sznobériára jellemző idegenszó-használat: „Tudsz adni egy cigit? – Honnan? Klómozzak?” „A főnök ott ül az irodában, nem csinál semmit, csak irritálja a munkát.” Tehenész-szleng: „tőgyhúzgáló”. Népnyelvi kifejezések: fötrik az adminisztrációt, otthol. Mai friss szleng és durva társalgási kifejezések: Nabassz, baszkódás. Tréfás megnevezés: séta-mester (lógós munkás). Új igék: közmunkázik, kifiléznek.

Hartay a mindennapi nyelvhasználatra reflektáló irodalmi nyelvet alkot. Mestere például a lepusztult, széteső, mantrázó jellegű beszéd bemutatásának: „Szóval ezek vannak. Fogytán vannak a tápok, fogytán vannak, de van még elég. Jövő keddig elég. Szerdáig elég. Biztos elég tovább is. Nem szoktuk etetni egyiket sem. Van bőven. Van, amelyikből nincs annyi, de nyugodtan mondhatjuk, hogy mindből van elég, bár van, ami kifogyott, meg persze éppen nem, de fogytán van, rendelhetek már olyat?” Na erre kössél gombot, szoktuk mondani az efféle mindenfelé forgó érvelésre. Vagy a tipikus, indulatból fakadó felmondásra (*Az ember szemébe a háta mögött*): „Jöttem szólni, hogy kész, vége. Ennyi volt. Slussz-passz. Én felmondok. Holnap már nem jövök. Engem nem érdekel. Szarom le. [...] Megyek a teszkóba árufeltöltőnek, az jobban megéri... [...] Megnézhetitek, hogy nélkülem mi lesz itt a telepen, semmi. [...] Szarom le, maradok, nem írok én semmit, de ezt így nem lehet csinálni. Jó munkahely ez, szeretem csinálni. Nem megyek sehova. De akkor is. [...] Jó, megyek, hozok be szalmát. Leszarom, mit pofáznak a többiek. Szarom le. Maradok. Azért is.” A magyar munkavállalók efféle tipikus, indulatos, szalmalángszerű kifakadása a külföldi befektetőknek is feltűnt.

A másik ilyen „játszma” a szabadnapkérés: „Holnap nem jönnek. De csütörtökön megint. Addigra lesz mit sepernem. [...] Tudom, az előbb csak a hétfőt mondtam, de kéne a holnapi nap is. [...] Megmondom én őszintén. Pihenni szeretnék. Hétféve? Akkor másnapos szoktam lenni. Akkor holnap és a hétfő.” A szabadnapkérés nemzeti sport lehet, mert a regényben többször visszatérő motívum. A most következő idézet mintha egy Tömörkény-novellából ugrott volna elő:

„– Én holnap akkor nem jönnek – áll meg Géza bácsi az istálló bejáratánál.

– Aha. Jó, itt ilyen nincs, huszonöt ember munkáját kell összehangolnom, minimum három

nappal előtte tessék szólni, ha fontos dolga akadt, Géza bácsi.

– De hónap nem tudok jönni, viszem az asszonyt.

– Aha, jó, megnézzük, mit tehetünk. Ha vinni kell az asszonyt, az más. De holnapután tessék jönni!

– Hónapután sem jó, mer akkor meg dolgom van.

– Aha, dolga van, oké, ez volt az utolsó, akkor csütörtökön viszont tessék bejönni, mert munka van.”

Fölfigyeltem Hartay egy nagyon sajátos szövegalkotási, mondatfűzési eljárására. Az egyik mondatban szereplő szó ikonikusan (képszerűen, hanghatásával) vonzza a következő mondat egyik szavát: MTZ belerúgsz – legszívesebben belerúgnál; mert mindig megszívát – ahogy szívatóval sem indul; kávéval öblögetett szájüregben a fogak – fogaskerekek; békamenet, nyúlmenet – minden mehet; bambák és unottak – unnak bennünket; dézsavűje van az embernek – amikor így, dézsából öntik.

Közhelyszerű igazság: „az iskola itt van kint, a földeken”. Hogy Hartay stílusánál maradjak, regénye „durva”: kemény, őszinte, tragikus, ám egyben ironikus-szatirikus irodalmi képe a mai Viharsaroknak (a regényben meg is említődik a Viharsarok), ami valahogy nem akar változni, illetve ha technika-ilag változik is, mentalitásában mintha egyre kiábrándítóbb lenne. Parányi vigasz, hogy van egy Hartay Csaba: „borjakat terelő őstermelő”, aki blogot, verset, regényt is ír, humoránál van, s talán ez segíti megérteni, feldolgozni a tragikus helyzeteket.

•

A *Holtág* Hartay Csaba eddigi legjobb regénye: egyetlen személyre (nagyapapa) és egyetlen eseményre (halál) fókuszál úgy, hogy benne van az egész emberi lét. Antropológiai regény a halálról és vele kapcsolatban az időről. A történet pusztán anyni: a nagypapa (papa) halála kapcsán több jelenetben felidéződik élete, tanítása, sok nézőpontból, több, olykor áttűnő idősíkból. A nézőpontok: maga a nagypapa és fiúunokája (Olivér) tizenkét éves gyermekként, tizenhét éves nagykamasként, felnőttként, azután a nagypapa leánya, Olivér anyja és természetesen maga az elbeszélő.

Finoman kidolgozott, a regényen végigvonuló motívum a holtág: konkrétan egy folyó holtága (Szarvas egyik nevezetessége), ahol nagypapa és unokája horgászik (szép természeti kép: „A füstcsíkokat a holtág fölé fonja a gyenge szél”), egy helyi

irodalmi folyóirat neve, s végül – mitológiai előzményekre utalva – az élők és halottak világát elválasztó határ: túlpart, holtak szigete, „mély víz, csak holtaknak”... A nagypapa egyik utolsó üzenete, amely magában foglalja a dolgok lezárását, egyúttal az életnek élni kell parancsát: „Kerüld el a holtágot. Menj az élő folyók partjára.”

A halál, szerettünk halála (érdekes szavak ezek: *szerettünk*, *szeretteink*, csak karácsonykor és csak haláluk után beszélünk így az emberekről) leginkább az idő fogalmával kapcsolódik össze. A halál pillanatában összemósodik múlt, jelen, jövő, elvész az idő. Hartay „búcsúregénye” leginkább az idő körül forog. Felidéződik a nagypapa gyermekora (egy brutális gyermekverés története), a nagypapa és az unoka közötti barátság, ahogy a nagypapa tanítja például horgászni a kölyköt, a nagypapa betegsége, s annak egyes fázisai, a kórház, végül az előre sejtethető könyörtelen halál. Nagyon sokan állítják, hogy a halál pillanatában végigfut az ember előtt az élete. Életfilmnek nevezik ezt az

összefolyt tér-idő jelenséget. A regényben a nagypapa elmeséli a halál pillanatát: szanatórium – bicikli – gyermekkori barát (Andris) – régi ház – apa – a vitrinben nem látja az arcát – ropogó parketta – az ablakon túl Pécs fényei – százéves nagymama, aki rózsafüzérrel imádkozik – újra süt a nap – zsák mandula – apja szereli a Trabantot – anyja zsörtölődik: „Olyan-nak éreztem magam, mint te most. Annyi idősnek, bár mintha nem lett volna idő, csak az a megbonthatatlan légtér, ami a múltam zseléje, tömbje.” Délibáb. Háromdés szemfényvesztés. Ilyen lehet, ilyen lesz.

A gyermekkor ideje az örök jelen: „Nem történt semmi. Rengeteget csavarogtunk. Egyben van az egész. Egyetlen kirándulás.” A jelen emlékei élesek, kontúrosak, a múlté foszlanak. Magas–mély ellentét-párral szemléltetve: „Nekem még magasak az emlékeim, a tied már majdnem mind összezsugorodtak”. A múlt foszlányai: a beragadt idő, voltaképpen az élő emlékeink: „Ide beragadt egy elhullott idő. Egy zóna állomásozik a szűk teremben.” Ugyanez az unoka emlékeiben: „mintha átfolyna rajtam valami saját idő...” A gyermekkori barátok, akikkel később nem találkozunk, megőrzik gyermekkori alakjukat: „hogya lehet, hogy semmit sem öregedtél negyven él alatt – túl korán vettél elő az

emlékeidből. Nem engedted felnőni.” A múlt nemcsak a megélt múlt, hanem elmúlt (meg nem élt) idő: „Az enyészete a múltad. Az a pár évecskéd, és máris semmi. Ennyi az életünk, majd rájössz.” A múlt konstrukció, jól mutatja a történelem: „tanuljátok csak azt meg, amit a mai történelemkönyvek írnak, de van egy másik igazság is”. Végül is nemcsak a múlt, nemcsak a történelem, hanem az idő is csak egy konstrukció, ébred rá a búcsúzó: „Az idő áll, mi haladunk benne, az idő csak egy zselé. Az idő nem múlik el, maga múlik el...” Ennyi lenne a lineáris idő, amelyet kiegészíthet egy másik idő: „Inni kell rendesen, és akkor van egy másik világod! Több világod van.” És a lineáris időt kiegészíti egy párhuzamos világ, valóság: a fantáziák, emlékek színes keveréke. A múltból-mélyből előbukkannak szavak, fordulatok („Ne szölongass!” – visszhangzik a regény elejétől fogva), egy mozaikokból álló család, egy titokzatos hűg...

A regény fókuszában a papa (nagypapa) áll, akit az unoka (Olivér) idéz fel. A regény harminc fejezete megannyi nézőpont és narráció: elbeszélés, párbeszéd (telefonálás), monológ, levélnovella, fiktív beszélgetések, víziók, álmok, lázálom. Hartay kedvelt eszköze az ironikus, sőt szatírába hajló megfogalmazás, de ebben a regényben ezt nagyon visszafogottan alkalmazza. Például: „aki intenzíven él, az az intenzív osztályon köt ki”. Jellemzi az epikus erénye, a nagyon pontos, megjelenítő megfogalmazás: „A hal nekiiramodik jobbra, balra. Nagypapa pár perces fárasztás után óvatosan felhossa a felszínre. Eresztés, csévélés, pumpálás. Megint megpipáltatja. Jó ötös tükrös. Visszabukik, de már gyengébben húz. Újra pipáltatás. A fáradt potyka végleg megszedül a levegőtől.”

Értelemszerűen a regény stílusát főként a bölcsesség, a rezignáltság és a szomorúság jellemzi. Az elmúlás gondolata és fájdalma mélyen emberi, és csakis emberi. Szeretteink eltávozásának fájdalma, a magunk távozásának gyötrelmes elgondolása egy nagyon fontos, emberi mozzanattal enyhíthető: az emlékezéssel. A nagypapa ekképp vigasztalja unokáját: „Úgy élek most, ahogy neked tetszik.” „Az álmaidban foglak meglátogatni. Olyan leszek, amilyennek szeretnél látni.”